

УДК 94:316.626–027.522(=161.2-054.73)(430.1)«1945/...»

Олена Подобєд

ЧУТКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ В СЕРЕДОВИЩІ ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНЦІВ ПОВОЄННОЇ ЗАХІДНОЇ НІМЕЧЧИНИ

Аналізується чутка як інструмент формування колективної пам'яті в середовищі українських переміщених осіб повоєнної Німеччини. Встановлено, що у середовищі переміщених українців циркулювали спонтанні та сфабриковані чутки. Визначено, що переважну більшість чуток розповсюджували радянські спецслужби. Вони ставили за мету переконати переміщених українців не реемігрувати до країн Європи, Америки та Австралії, а повертатися до СРСР. Радянським громадянам спецслужби навіювали думку, що ті переміщені особи, які не захотіли повернутися на Батьківщину, є «зрадниками». Значна частина чуток поширювалася спецслужбами з метою недопущення консолідації політичних сил української еміграції. Окрім того, породжували поширення чуток і відсутність достатньої офіційної інформації з питань, які цікавили переміщених українців. Встановлено, що спонтанні та сфабриковані чутки можна вважати дієвим інструментом, що впливав на формування та корегування колективної пам'яті українців.

Ключові слова: чутка, переміщені особи, Західна Німеччина, радянські спецслужби, повоєнний період.

«Чи знаєте ви, що...», «Ви чули, що ходять чутки про те, що...». Із такими формулюваннями з уст в уста ширилися чутки серед переміщених українців повоєнної Західної Німеччини. Яким був їхній зміст, хто та з якою метою їх поширював? Який вплив мали чутки на формування колективної пам'яті українців? Подібні питання ще не були у полі зору дослідників, що й зумовлює актуалізацію розвідки. Автор ставить за мету проаналізувати різновиди чуток, які циркулювали в середовищі переміщених українців повоєнної Німеччини, визначити їхню роль у формуванні колективної пам'яті українців. Під час написання роботи автор використовував теоретичні напрацювання О. Бойка, А. Назаретяна, Ю. Шерковина та ін. Джерельну основу дослідження становлять матеріали архівів, підручники вищої школи КДБ та спогади учасників події.

Чутка – специфічний спосіб інтерпретації інформації, зумовлений дефіцитом поінформованості, невизначеністю ситуації, поширенням настроїв тривоги та страху в суспільстві, якому притаманні деформованість, узагальненість, актуальність змісту, простота, доступність, емоційність, неофіційність форми подачі; циркуляція/самопоширення/актуалізація у процесі розповсюдження в усній формі через канали міжособистісної комунікації [1, с. 3].

Серед джерел чуток слід назвати засоби масової інформації, друковану продукцію, виступи офіційних осіб та міжособистісну комунікацію. Водночас згадані джерела можуть відображати вже існуючі чутки і таким чином продовжувати їм життя. Феномен чуток, що передається з уст в уста психологи пояснюють відсутністю інформації з тих питань, які цікавлять людей і є для них важливими. Чутка може бути спеціально запущена там і тоді, де і коли для цього виникають необхідні умови – інформаційний вакуум. Окрім того, чутка може прижитися лише у тому суспільстві, в якому є незадоволений інтерес до певної теми [2]. І тут не важливо наскільки достовірною буде інформація, що її приготували для ретрансляції.

Чому люди активно долучаються до поширення чуток? По-перше, чутки полегшують міжособистісну комунікацію, надаючи їй нового імпульсу, приводу для початку розмови. По-друге, передавання особою в усній формі «неофіційних відомостей» підкреслює її соціально-психологічний статус, престижну близькість до джерела інформації і таким чином дає їй можливість самоствердитися. Відповідно протидією розповсюдження чуток є своєчасне заповнення інформаційного вакууму достовірною інформацією, а також заохочення громади брати участь в суспільно-корисній праці, що емоційно наповнюватиме їхнє життя й убезпечуватиме від безглузкого базікання [3, с. 9].

Існує декілька класифікацій чуток. Так, за походженням чутки можуть бути спонтанні, тобто ті, що не створюються спеціально, а є лише результатом ситуації та її інтерпретації; сфабриковані, тобто створені спеціально, оскільки в їх основі лежить формування штучного інтересу. У свою чергу за ступенем достовірності інформації виділяють чутки цілковито недостовірні, не достовірні із елементами правдоподібності, правдоподібні чутки та достовірні чутки із елементами неправдоподібності. За рівнем циркуляції чутки можуть бути локальні, регіональні, національні та міжнаціональні. За емоційною характеристикою виокремлюють чутки-бажання та чутки-страховища, а також агресивні. Остання класифікація – за ступенем впливу на психіку: ті, що

активізують громадську думку певних груп людей, а також ті, що викликають антигромадську поведінку деякої частини певних соціальних груп [1, с. 3–4].

На думку, сучасного історика О. Бойка, «чутка – майже ідеальний маніпулятивний інструмент, здатний суттєво впливати на процес формування колективної пам'яті» [1, с. 7]. Чому ж чутка є одним із потужних засобів формування колективної пам'яті? Саме чутка, на думку вченого, за певних обставин може дати поштовх виникненню та утвердженню у суспільній свідомості віртуальних образів подій, осіб, явищ. Вони можуть відповідати, або частково відповідати, або й взагалі не відповідати істині. У цьому контексті чутка здатна перетворитися на зародок/основу/підставу формування у колективній пам'яті міфів і стереотипів [1, с. 8]. Окрім того, чутка може впливати не лише на формування/деформування колективної пам'яті, а й на її корекцію.

Радянські дослідники-психологи Аюп Назаретян та Юрій Шерковін стверджували, що у 1920-х рр. вороги СРСР успішно використовували чутки з метою дискредитації держави [2]. Однак незабаром СРСР взяла на озброєння феномен чуток і використовувала його у боротьбі зі своїми ідеологічними ворогами.

Розглянемо чутки, як спонтанні, так і сфабриковані, що циркулювали у середовищі переміщених українців Західної Німеччини у непрості повоєнні роки. По-перше, радянські спецслужби поширювали серед переміщених українців чутки про те, що країни Європи, Америки та Австралії, до яких агітували реемігрувати таборян «агенти буржуазії» [4, арк. 24], зустрінуть їх непривітно. Як контраргумент навіювали думку, що краще повертатися на Батьківщину, де для них будуть створені усі умови для повноцінного життя – можливість здобути освіту й роботу та навіть обійняти керівну посаду чи зробити політичну кар'єру. До слова, з не меншим ентузіазмом спецслужби агітували повертатися на «родину» переміщених росіян, білорусів, естонців, латвійців і литовців.

З метою проведення серед емігрантів пропагандистських дій та поширення чуток радянські спецслужби використовували власних співробітників, знакових постатей СРСР, а також вербували переміщених осіб. Так, Рада Міністрів СРСР 11 жовтня 1947 р. прийняла постанову про відрядження у західні окупаційні зони Німеччини й Австрії делегацій громадсько-політичних діячів Української, Білоруської, Естонської, Латвійської та Литовської РСР терміном на чотири місяці для роботи у таборах переміщених осіб [4, арк. 4]. Перед ними ставилася мета прискорити процес репатріації вказаних народів до СРСР. Планомірно навіювалася думка про те, що «усі радянські громадяни, що повернулися на Батьківщину, оточені піклуванням нашого (радянського. – П. О.) уряду. Вони користуються всіма правами, що їх надає Сталінська Конституція» [4, арк. 4]. Сучасник подій Федір Пігідо-Правобережний вірно зауважив, що чимало людей по той бік «залізного муру» «милуються «промінням Сталінської конституції» й не знають «про справжній стан речей у совітському «соціалістичному раю» [5, с. 13]. Про чималу кількість чуток щодо репатріації переміщених українців до СРСР писав у спогадах сучасник подій Дмитро Нитченко, наголошуючи на поширенні значної кількості неправдивої інформації [6, с. 341].

Автори низки праць, виданих вищою школою КДБ при Раді Міністрів СРСР, переконували, що найкращі результати у роботі із переміщеними особами дають завербовані емігранти [7, с. 11; 8]. Це пояснювалося тим, що зазвичай, табори переміщених осіб або табори Ді-Пі (з англ. Displaced Persons, скорочено: D. P., а в трансліті: Ді-Пі) насторожено ставилися до новоприбулих із СРСР агітаторів, не довіряли їм. Водночас «свої» не викликали підозри.

Описувана радянськими агентами-пропагандистами картина щасливого життя репатрійованих до СРСР українців приємно вражала. Однак цілковито не співпадала із чутками, які почали масово ширитися серед переміщених українців про долю перших примусово повернених до радянської України. Як відомо, спочатку вони потрапляли до перевірконо-фільтраційних таборів, що розташовувалися головним чином у європейській частині СРСР. Дослідник Михайло Куницький зазначає, що тривалість перевірки репатрійованих складала від декількох місяців – до кількох років [9, с. 163]. Вона супроводжувалася низкою допитів, при чому на перший із них могли викликати через півроку. Такі табори, зазвичай, розташовувалися в районах великих промислових міст, вугільних шахт і будівництва [9, с. 165]. Відповідно усіх таборян використовували на виробництві, вони отримували заробітну плату, переважно більшість якої тут же віддавали за харчування. Умови проживання були незрівнянно гіршими, ніж у таборах переміщених осіб Західної Німеччини. Однак цій категорії осіб пощастило значно більше, ніж засудженим на 20 років перебування у концентраційних таборах. Частина з примусово репатрійованих до СРСР українців була розстріляна як «вороги народу».

По-друге, радянські спецслужби з метою створити привабливий образ наддержави поширювали серед переміщених українців чутки про високий рівень економічного розвитку СРСР. При цьому особливий акцент робився на «проробці» саме емігрантів із західноукраїнських земель [4, арк. 12], які перебували під ідеологічним впливом ОУН. Навіювалася думка про те, що сільське господарство УРСР відбудовується швидкими темпами, отримано від братніх радянських народів

допомогу у вигляді техніки та худоби, а західноукраїнські селяни, що повернулися «на рідину» отримали відібрану у польських поміщиків землю, а також хати та довготермінові кредити [4, арк. 9, 14]. У такий спосіб створювалося, за визначенням полковників КДБ І. Хамазюка та А. Комлева, «правильне уявлення про радянську дійсність» [7, с. 10]. Заохочення повернення переміщених українців на Батьківщину мало, окрім іншого, економічний підтекст: після завершення Другої світової війни, згідно із даними історика Олександри Веселової, 28 тис. сіл лежало в руїнах, а у сільському господарстві залишилося зовсім мало фізично здатних до праці людей [10, с. 353].

На частину переміщених українців подібна інформація справляла позитивне враження. Особливо сприятливо чутки про економічне благополуччя СРСР сприймалися на тлі економічної кризи повоєнної Німеччини з картковою системою розподілу продуктів, інфляцією, чорним ринком і безробіттям. Лише згодом, повернувшись до радянської України, колишні переміщені українці побачили й інший бік медалі радянського економічного благополуччя. Йдеться про голод 1946–1947 рр., який зумовлювався передусім конфіскаційною хлібозаготівельною політикою радянського керівництва, що, за різними підрахунками, забрав від 100 тис. – до 2,8 млн життів [10, с. 358]. Колгоспну систему попри надії селянства теж ніхто не відминив, а на західноукраїнських землях, приєднаних до СРСР у роки війни, постання колгоспів стало одним із напрямків політики радянської країни.

По-третє, органи державної безпеки СРСР закидали «націоналістично налаштованим особам», тобто емігрантам, що вони поширювали «чутки про великодержавний шовінізм росіян» [11, с. 112]. Проаналізувавши періодику, різноманітні джерела особового походження та офіційні документи епохи ДіПі, можемо ствердити, що наведена думка не має об'єктивних підстав для існування. Українські переміщені особи виступали проти радянської влади, вважаючи епіцентром зла Кремль, однак ніколи – проти росіян. Інтелектуали-емігранти стверджували, що Україна перебувала під ворожою окупацією й наголошували на необхідності звільнення її земель та проголошення відновлення Української Народної Республіки [12, с. 681].

Нагадаємо, ще у роки Другої світової війни ОУН(Б) еволюціонувала від інтегрального – до загальнодемократичного націоналізму, що й зафіксовано на III-ому надзвичайному великому зборі організації у серпня 1943 р. У працях представників поміркованого крила ОУН(Б) Йосипа Позичанюка («До питань боротьби за УССД») та Осипа Дякова («Наше ставлення до російського народу») декларувалася ідея національної співпраці, об'єднання сил усіх народів СРСР для спільної боротьби проти радянської влади. Ідеолог ОУН нового покоління Й. Позичанюк, апелюючи до ролі росіян у розпаді імперії Романових, стверджував, що вирішальна роль у розвалі комунізму належатиме саме російському народові [13, с. 37].

На початку 1950-х рр. частина українського еміграційного політикуму, очолювана Іваном Багряним, оголосила про співпрацю з Національною організацією російських демократів (далі – НОРД) та її лідером Григорієм Алексінським. Співпраця мислилася можливою, оскільки НОРД «стоїть на [...] позиціях визнання прав кожного народу СРСР на національну свободу і окремішність і державну незалежність» [14, с. 102]. Разом із тим, українські еміграційні політики та громадські діячі не бачили можливості співпрацювати з російськими еміграційними організаціями, які відмовлялися декларувати принцип «рівності всіх народів СРСР і визнання їхніх прав на національну незалежність і суверенність» [15, арк. 13]. Йдеться про Комітет друзів російського народу, Совет освобождения народов России (СОНР), Координаційний центр антибільшовицької боротьби (КЦАБ) та ін.

Таким чином, чутка, інспірована радянськими спецслужбами, початково не містила достовірної інформації й мала на меті створити негативний образ українських емігрантів, посягти зерно міжнародної ворожнечі між двома східнослов'янськими народами.

По-четверте, спецслужби СРСР навіювали радянським громадянам думку про те, що усі переміщені українці, які не захотіли повернутися на Батьківщину з повоєнної Німеччини, є «зрадниками» і «буржуазними націоналістами». Таким чином, наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. відбувалося формування колективної пам'яті радянських українців. Її деструктивні наслідки можемо спостерігати на відстані майже 80-ти років у сучасному українському суспільстві.

По-п'яте, поширення чуток радянськими спецслужбами серед представників окупаційних адміністрацій про те, що оунівці, упівці та інші «українські буржуазні націоналісти» займаються протиправною діяльністю й відповідно мають бути позбавлені статусу ДіПі, виселені із табору переміщених осіб, а краще – репатрійовані на «рідину». Поширення таких чуток особливо актуалізувалося під час скринінгів з метою позбавити опіки воєнних злочинців і колаборантів [13, с. 50]. У такий спосіб спецслужби намагалися дискредитувати «українських буржуазних націоналістів». Позбавлені опіки останньої, переміщені українці ставали легкою здобиччю радянських репатріаційних органів.

У свою чергу серед переміщених українці поширювалися чутки про видачу «злочинців» радянським репатріаційним органам, які сприяли створенню атмосфери страху й розпачу. Йдеться про чутки-страховища. Письменник Дмитро Нитченко згадував, як у 1946 р. провокатор подав до радянських репатріаційних органів, що працювали у Німеччині, список із 375-ма прізвищами «злочинців». Радянська сторона вимагала від окупаційної влади видати останніх. Окупаційна адміністрація пішла на зустріч: на таборовій площі зібрано переміщених українців і запропоновано усім, хто був зазначений у списку, вийти із юрби. Сміливості вистачило лише у 140 осіб. З огляду на ситуацію, що склалася, усіх «злочинців» відпустили. Однак, боячись репатріації на «родіну», близько 1700 таборян виїхало за один день із табору, значна частина з яких переховувалася у лісі [6, с. 341–342]. Чутка про подібні події, обростаючи новими «фактами», зі значною швидкістю розповсюджувалася серед переміщених українців.

Достовірної інформації бракувало і в Австрії. Після завершенні Другої світової війни ця країна, як і Німеччина, опинилася під окупацією США, Великої Британії, Франції та СРСР. Поки цього ще не відбулося повоевною Австрією ширилися у середовищі переміщених українців чутки про те, що Тироль та Форальберг мають опинитися під окупацією Франції (згодом так і сталося) і що французи видаватимуть українців «советам» [16, с. 410]. Чутки, за спогадами історика Івана Кедрина, спричинили почуття страху серед української громади.

По-шосте, чутки, що поширювалися переміщеними українцями та радянськими спецслужбами у середовищі українського еміграційного політикуму з метою дискредитації політичних опонентів та недопущення консолідації політичних сил. Такі чутки, впливаючи на психіку, активізували громадську думку певних груп людей. Окрім того, компрометація радянськими спецслужбами діяльності, за визначенням полковника КДБ М. Майорова, «націоналістичних ватажків» [17, с. 41] в очах рядових учасників політичних партій чи їхніх симпатиків сприяла відходу останніх від антирадянської діяльності, а подекуди й долученню до «розкладання центрів націоналістичної еміграції» [17, с.41]. Також дискредитуючи українські еміграційні політичні сили, спецслужби створювали умови, що «спонукали розвідки імперіалістичних країн відмовлятися від використання цих організацій у боротьбі проти Радянського Союзу» [7, с.8] і позбавляли їх фінансової підтримки, без якої, на думку співробітників КДБ, вони б довго не змогли діяти.

Найперше зупинимось на питанні дискредитації політичних опонентів. Проблемним питанням на порядку денному української еміграції у Західній Німеччині була консолідація українських політичних сил. Улітку 1948 р. на німецькій землі проголошено Українську Національну Раду (далі – УНРаду) як передпарламент державного центру Української Народної Республіки в екзилі. Президент республіки Андрій Левицький наголошував, що головною метою створення УНРади була потреба «якнайбільшої активізації українських визвольних змагань і посилення державотворчої праці, як всередині українського народу, так і на міжнародному форумі, а разом з тим об'єднання для цієї великої мети всіх членів української нації» [18, с. 9]. У реальності не так сталося, як гадалося. Формально УНРада об'єднала різні еміграційні українські політичні сили: Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), Українську партію соціалістів-революціонерів (УПСР), Українську соціалістично-радикальну партію (УСРП), Українську революційно-демократичну партію – соціалістичну (УРДП-соц.), Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), Українську революційно-демократичну партію (УРДП), Український національно-державний союз (УНДС), Організацію українських націоналістів революціонерів (ОУНР), Організацію українських націоналістів (ОУН) [19, с. 146]. Однак на практиці вони більше дбали про з'ясування між собою відносин, ніж про державотворення.

Випадки ідейно-політичної боротьби не за правилами серед українського політикуму на еміграції не були поодинокими. Письменник і громадсько-політичний діяч, член Української революційно-демократичної партії (УРДП) Василь Гришко зазначав у своїх спогадах, що політичні опоненти на лідера УРДП І. Багряного та його друзів-однодумців вказували «американським і радянським репатріаційним чинникам, як на тих, кого треба відправити на «родіну». Це останнє стало взагалі одним із найбільш ганебних засобів тієї «ідейно-політичної боротьби», до якої вдавалися низові партійні й безпартійні примітиви, що уособлювали в таборах «владу» домінуючої ОУН» [20, с. 235].

Однією із класичних причин розбрату традиційно було фінансове питання. Його також використовували опоненти. Письменник Д. Нитченко у 1946 р. переповідав те, що почув від свого соратника Михайла Воскобійника, а той у свою чергу – із перших уст від Зенона Пеленського. Передісторія наступна: у 1945 р. Іван Багряний, захищаючи усіх переміщених осіб від повернення на «родіну», написав памфлет «Чому я не хочу вертатись до СРСР?». Брошуру видано, зокрема у США і, як ширив чутку З. Пеленський, «в Америці на conto Багряного вже лежить у банку тисяча сімсот доларів» [6, с. 349]. Одразу слід сказати, що сума для переміщених українців повоевною Німеччини дуже велика. Поширення З. Пеленським чутки (навіть якщо в її основі лежала правдива інформація) зумовлювалося тим, що вони з І. Багряним були політичними опонентами. Ще в

Україні разом створювали Українську Головну Визвольну Раду, згодом їхні шляхи розійшлися: Іван Павлович відійшов від ОУН і створив у Німеччині Українську революційно-демократичну партію, був головним редактором газети «Українські вісті», а Зенон Павлович залишився послідовним оунівцем і був головним редактором газети «Українська трибуна». Слід сказати, що окрім розпускання чуток, політичні опоненти не гребували й наклепами. На початку 1950-х рр. політичні опоненти І. Багряного – Панас Феденко і Тарас Бульба-Боровець, як писав Іван Павлович у листі до однодумця Івана Дубинця, «засипала німецьку установу доносимами про мої якобы «великі літературні заробітки»» [15, арк. 46]. Як наслідок І. Багряного позбавлено фінансової допомоги німецького уряду. При цьому слід врахувати, що родина Івана Багряного ніколи не жила у розкошах, усі зароблені кошти він вкладав у видання газети «Українські вісті» та діяльність партії. Показово, що на початку 1950-х рр., обіймаючи посаду голови УНРади, Іван Павлович дякував своєму другові Д. Нитченку, який тоді уже перебрався до Австралії, за надіслані у подарунок шкарпетки [21, арк. 5].

Цілком імовірно, що компроментуючи І. Багряного, документи (або інформацію про їхню (імовірну) наявність), З. Пеленський отримав від радянських спецслужб. На цю думку наштовхує детальна інструкція, подана полковниками КДБ І. Хамазюком та А. Комлевим: «Що стосується компрометації ватажків конкретної організації один перед одним, то для цього не обов'язково використовувати справжні матеріали. Важливо, щоб матеріали ці відповідали обставинці, що склалася в конкретній організації, становили інтерес для одного з угруповань, що виникло у ній, і могли бути використані нею проти інших ватажків. Розповсюдження таких матеріалів через агентів, уведених до керівництва організацій, становить окремий випадок використання агентури з метою розпаду закордонних антирадянських організацій» [7, с. 27].

Окрім того, радянські спецслужби в Україні шляхом поширення чуток успішно створили образ І. Багряного як «націоналіста-контрреволюціонера» і «зрадника». Яскравим свідченням успішності зазначеного проекту були баталії, які розгорнулися у Верховній Раді України в серпні 2006 р. під час обговорення питання про відзначення 100-річного ювілею від дня народження Івана Павловича. Як не дивно, але вищий законодавчий орган незалежної України відхилив проект відповідної постанови [13, с. 164]. Можемо стверджувати, що чутка – дієвий засіб, інструмент формування історичної пам'яті народу. Подібними речами, але з протилежними конотаціями займалися політичні опоненти І. Багряного в еміграції, які безпідставно таврували останнього «комуністом», «енкаведистом» й «агентом Москви» [13, с. 56].

Розглянемо питання ролі чуток у недопущенні консолідації політичних сил. Такі чутки виникають з метою відволікання уваги громадськості від нагальних питань й стимулюють обговорення питань другорядних. До їхнього поширення мали відношення радянські спецслужби, які віртуозно використовували та штучно створювали протиріччя, що мали місце у середовищі українських політиків. Вони «докладали всіх зусиль, щоб якнайбільше розсварити нашу еміграцію» [22, арк. 375]. Чимало українських інтелектуалів того часу розуміли, що заслугою саме радянських спецслужб, а не переміщених українців є поділ останніх на «східняків» і «західняків», «католиків» і «православних», а православних у свою чергу на «автокефальників» і «соборників».

Для здобуття інформації про український політикум в еміграції та поширення серед останнього потрібної інформації радянські спецслужби вербували агентів. Зазначалося про вербування переміщених осіб. Наведемо конкретний приклад механізму вербування та завдання, які ставилися перед новоспеченим агентом. Радянські агенти, які працювали у Західній Німеччині, придивлялися до переміщених українців і відшуковували серед них потрібних для агентурної справи людей. Ідеальною кандидатурою вважалася особа позапартійна, яка подекуди розділяла погляди націоналістичних партій та організацій й мала широке коло знайомих, зокрема і серед керівництва, згаданих політичних сил. На наступному етапі для встановлення контакту могли використати наосліп близьких родичів, що мешкали в радянській Україні, наприклад, взяти у них лист і подарунки для родича-емігранта. Відповідно перша зустріч агента з ДіПі відбувалася під приводом звернення родичів до радянського посольства з метою розшукати родича-емігранта і передати йому листа. Під час зустрічі агент придивлявся до ДіПі і якщо був переконаний, що останній придатний для агентурної роботи, поступово вербував його.

Саме у такий спосіб радянські спецслужби завербували «Критика», який не мав міцних політичних переконань, час від часу співпрацював із українськими патріотичними організаціями, шукаючи у цьому матеріальної вигоди. «Критик» надавав спецслужбам СРСР матеріали про діяльність УНРади, Закордонне представництво Української Головної Визвольної Ради (далі – ЗГП УГВР), ОУН та УРДП [8, с. 187] і виконував інші завдання. Радянські спецслужби, стимулюючи та створюючи протиріччя у середовищі українського політикуму в еміграції, намагалися відволікти останніх від боротьби з СРСР [7, с. 22].

Констатуємо, що згадані деструктивні дії мали значний успіх. ЗП УГВР в одному зі своїх аналітичних документів кінця 1940-х рр. констатувало, що «еміграція витрачає свої зусилля на внутрішню боротьбу, сварки, на взаємне видирання тої чи іншої емігрантської інституції, замість зосередитися на зовнішній роботі, на ставленні української справи серед інших народів, на піднесенні на високий рівень організації і життя емігрантської маси» [22, арк. 375]. Далі автори документу подавали рецепт протидії чуткам, інспірованих радянськими спецслужбами. Вони наголошували, що «тільки доконані факти і широка пропаганда наших ідейно-політичних концепцій заставить Західний світ цілком признати Україну, покладе край всяким ворожим підшептам і інсинуаціям» [22, арк. 375 зв.].

Не оминули радянські спецслужби своєю увагою і балтійські народи в еміграції. Вони вносили деструктив у діяльність політичних партій латвійців, литовців та естонців. У 1945 р. в Західній Німеччині продовжив діяльність, створений ще 1943 р. у Литві, Верховний комітет звільнення Литви (лит. Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas, VLIK), який позиціонував себе як литовський парламент [11, с. 35]. Забігаючи наперед зазначимо, що він згодом перебрався до США й припинив своє існування у 1990 р. зі здобуттям Литвою незалежності. Також у навчальному посібнику вищої школи КДБ, виданого під грифом «таємно», йшлося про створені у США Всесвітнє товариство литовців і Раду литовців Америки та діючий у Швеції Литовський союз опору [11, с. 39–42].

Латвійські політичні організації в еміграції також перебували у полі зору радянських спецслужб. Серед них «Яструби Даугави» (лат. «Daugavas Vanagi», DV) у Бельгії, Закордонний комітет Латвійської соціал-демократичної робочої партії у Швеції та «Комітет звільнення Литви – Європейський центр» у Лондоні [11, с. 42–46]. Серед естонських еміграційних організацій, у діяльність яких втручалися радянські спецслужби, назвемо Естонську національну раду та Представництво естонців Швеції [23, с. 46–49].

По-сьоме, відсутність достатньої офіційної інформації з питань, які цікавили переміщених українців і могли докорінним чином вплинути на їхню долю, також стимулювали поширення чуток. За емоційною характеристикою це були чутки-бажання і чутки-страховища. До перших можна зарахувати чутки, які ширилися серед переміщених українців про пристойні умови життя і праці, які пропонують європейські країни реемігрантам із Західної Німеччини. Поштовою до поширення чуток зазвичай слугували листи, які надсилали колишні таборяни до Західної Німеччини. Уся кореспонденція була написана у піднесеному тоні: колишні таборяни були у захваті від умов роботи на заводах, фабриках або фермах, від оплати праці, адже на зарплату вони могли собі придбати усе те, про що у Німеччині і мріяти не могли, побутові умови проживання також були пристойними [4, арк. 252–252 зв., 260–260 зв., 268 зв., 270, 275, 279 зв.; 24, арк. 9 зв.]. Наведемо уривки з декількох типових листів.

Фермер Ничипір Мизинець, який виїхав на працю до Бразилії, улітку 1947 р. у листі зазначав: «[...] один поміщик узяв мою родину на своє господарство.

Він мав 13 гектарів бананового саду, 0,40 гектарів кавової плантації, 1 гектар баштану, 1 гектар лимонів. Між бананами можна садити кукурудзу. Господар хоче мати 500–1000 штук курей. Умови для нас він виставив чудові. Житло та реманент нам нічого не обійдуться. Увесь заробіток з господарства, за яким ми маємо доглядати, буде поділено на дві рівних частини – одна піде господареві, а одна мені. Отже, в кінці року я сам стану досить заможною людиною в Бразилії. [...] Квартира та дрова для нас цілком даремні» [4, арк. 270].

Водій Володимир, який замешкав в Англії, улітку 1947 р. повідомляв: «Я працюю у великого поміщика. В нього влаштувалася і вся наша родина. Я й Гриша працюємо за фахом – шоферами. Я вожу на легковому авті самого поміщика, а Гриша – його дружину. Батько й дядько працюють на господарському дворі поміщика. Мама ніде не робить, перебуває на нашому утриманні.

Живемо ми дуже добре. Істи маємо, що завгодно – масло, сало, молоко, м'ясо, сир. [...]

Мешкаємо всі разом, але не в одній квартирі. Батько й мати мають свою спільну кімнату, дядько й Гриша живуть в іншій, а мені господар виділив самому окреме помешкання. Всі кімнати добре обставлені [...]

Господар подарував мені мислівську рушницю та нового ровера і сказав, щоб у вільні години я ходив полювати на звірів. Він вважає, що кожний чоловік мусить бути, насамперед, мисливцем. Привчає до цього й мене. Я радий старатися, займаюся полюванням скільки влізе.

Живемо наче на курорті, так принаймні, ми ще ніколи не жили. [...] Кожний з нас уже має по два нових костюми, по парі черевиків та роверу.

Вчора ж приїхав наш господар з міста й привіз спеціально для всієї нашої родини окреме авто. Він сказав, щоб у неділю та в інші свята тим автоматом ми їздили в кіно і відвідували своїх знайомих, які влаштувалися на працю в довколишніх місцевостях. Злидні Німеччини вже вилетіли навіть з пам'яті» [4, арк. 275 зв.].

Закономірно, що чутки про щасливе сите життя доволі швидко розповсюдилися серед переміщених українців, яких чекала рееміграція. Зрозуміло, що наведені приклади були швидше винятками, ані ж правилом. Тут також слід врахувати, що листи писалися практично одразу після приїзду до нової країни й тому все здавалося новим і привабливим. Разом із тим у частини переміщених осіб почута інформація створювала ілюзію про безтурботне життя за океаном, що далеко не завжди відповідало дійсності. Вплив подібних чуток на формування колективної пам'яті переміщених українців можемо простежити на такому прикладі. У одному із листів наприкінці 1952 р. І. Багрянний дорікав своєму другу письменнику Уласу Самчуку, який у 1948 р. виїхав до Канади, що мовляв останній відцурався своїх українських друзів, що залишилися в Німеччині, оскільки «мабуть Вам там дуже добре живеться, що Ви старих знайомих забуваєте» [25, арк. 1]. Ймовірно листи з подібним змістом Іван Павлович писав не вперше, оскільки Улас Олексійович у березні 1950 р. спробував розставити всі крапки над «і»: «Вам, чую, винятково подобався жарт, що ми «збагатіли». Коли б це зо мною чи з Вами сталося, то я б лише тішився б. Таня (дружина. – П.О.) працює у фабриці і дістає дев'ятнадцять дол. тижнево, щоб я міг писати. А поза тим пуста і темнота» [26, арк. 2]. Отже, чутки-бажання, за визначенням історика О. Бойка, з одного боку вселяють надію підтримують тонус соціального існування, а з іншого – деморалізують, створюючи завищені очікування [1, с. 4].

До других належать чутки, пов'язані передусім із загрозою погіршення власного соціального становища та примусової репатріації до СРСР. Вони викликали негативні настрої у суспільстві й стимулювали посилення почуття страху. Так, письменник Д. Нитченко записав у середині травня 1945 р.: «У Мюнхені пішли чутки, що всі чужинці мусять зареєструватися до 12-ої години в один з перших днів закінчення війни. Казали, що хто не зареєструється, ловитимуть. З вікна від знайомих бачу, що поліцаї ведуть групу авслендарів*. Що робити? Знайомі теж в паніці» [6, с. 334]. Ретранслятор чуток використав класичне формулювання «казали, що...». Вибір такої форми зумовлювався тим, що Дмитро Васильович сам не був впевнений у достовірності інформації і таким формулюванням знімав із себе звинувачення у її поширенні, оскільки не був автором чуток. Зміст інформації надавав їй гостроти, тому подібні чуток за браком достовірної інформації поширювалися доволі швидко.

Цікаву ситуацію із поширення чуток за відсутності достовірної інформації про радянську Україну можемо спостерігати у Канаді. Коли до країни улітку 1946 р. приїхала делегація українських радянських культурних діячів у складі Луки Паламарчука, Зої Гайдай, Андрія Малишка, Івана Паторжинського та Семена Стефаніка, канадійські українці поставили їм сотню запитань. Серед них були очікувані питання на кшталт «Чому листи не доходять?», «По чому хліб і м'ясо?», «Які міста зруйновані?», найбільше цікавилися долею переміщених осіб [27, арк. 11, 13]. Водночас ставили запитання, на яких позначилися різноманітні чуток, зокрема, «Чи правда що чоловіки мають там (в Україні. – П.О.) по 3–4 жінки?» [27, арк. 11].

Отже, чуток, як спонтанні, так і сфабриковані, що циркулювали у середовищі переміщених українців у повоєнній Німеччині можна вважати дієвим інструментом, що впливав на формування та корегування колективної пам'яті українців. Переважну більшість чуток розповсюджували радянські спецслужби та завербовані ними агенти із середовища переміщених українців. Вони ставили за мету переконати українських ДіПі не реемігрувати до країн Європи, Америки та Австралії, а повертатися до СРСР, де для них були створені умови для здобуття освіти та кар'єри. У свою чергу радянським громадянам спецслужби навіювали думку, що ті переміщені особи, які не захотіли повернутися на Батьківщину, є «зрадниками». Агенти поширювали чуток з метою дискредитації «українських буржуазних націоналістів» перед американською, англійською та французькою окупаційною владою, у результаті чого частину переміщених українців позбавляли опіки влади. Значна частина чуток поширювалася спецслужбами з метою недопущення консолідації політичних сил української еміграції. Окрім того, породжували поширення чуток і відсутність достатньої офіційної інформації з питань, які цікавили переміщених українців.

Список використаних джерел

1. Бойко О. Д. Чутка як інструмент формування та корегування колективної пам'яті // Національна та історична пам'ять / [зб. наук. праць]. Вип. 6. Київ: «НВЦ «Пріоритети»», 2013. С. 3–13.
2. Шерковин Ю. А., Назаретян А. П. Слухи как социальное явление и как орудие психологической войны // Психологический журнал. 1984. Т. 5. № 5. С. 41–51. URL: <http://psyfactor.org/lib/rumours.htm> (дата звернення 01.02.2017).
3. Побігущий-Рен С. Мозаїка моїх споминів: [у 2 т.]. Мюнхен; Лондон: Б. в., 1985. Т. 2. 1985. 302 с.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5166.
5. Пігідо-Правобережний Ф. «Велика Вітчизняна війна». Спогади та роздуми очевидця. Київ: Смолоскип, 2002. 288 с.
- 6.

*Авслендар (від нім. *ausländer*) – іноземець.

Нитченко Д. Від Зінкова до Мельборну. Із хроніки мого життя. Мельбурн; Австралія: В-во «Байда», 1990. 407 с. 7. Хамазюк І. В., Комлев А. А. Разложение зарубежных антисоветских организаций // Высшая школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф. Э. Дзержинского / Совершенно секретно. Москва: Типография ВШ КГБ при СМ СССР, 1962. 30 с. 8. Шульженко Б. С., Хамазюк І. В., Данько В. Т. Украинские буржуазные националисты // Высшая школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф. Э. Дзержинского / Совершенно секретно. – Москва: Редакционно-издательский отдел, 1963. – 290 с. 9. Куницький М. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): Монографія. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. 248 с. 10. Історія українського селянства: [у 2 т.]; [ред. рада: В. М. Литвин та ін.; відп. ред. В. А. Смолій]. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 2. 653 с. 11. Оловяников Я. И., В. А. Золототрубов, Нерушенко В. А., Чернов В. Т. Особенности борьбы советской контрразведки с идеологической диверсией зарубежных буржуазно-националистических организаций и подрывной деятельностью враждебных националистических элементов [учебный материал] // Высшая краснознаменная школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф. Э. Дзержинского / Секретно. Москва: Типография редакционно-издательского отдела Высшей Краснознаменной школы КГБ при СМ СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1974. 140 с. 12. Українська революційно-демократична партія (УРДП-УДРП): Збірник матеріалів і документів / [упоряд. О. Коновал]. Чикаго; Київ: Фундація ім. Івана Багряного, 1997. 856 с.: іл. 13. Подобєд О. Іван Багряний: громадсько-політична та культуротворча діяльність. Київ: Ніка-Центр, 2014. 248 с. 14. Багряний І. Боротьба проти московського імперіялізму й Українська Національна Рада. Доповідь виголошена в Англії: запитання та відповіді. Німеччина: Українські вісті, 1954. 135 с. 15. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. Ф. 1186. Оп. 1. Спр. 38. 16. Кедрин І. Життя – події – люди. Спомини і коментарі. Нью Йорк: Червона калина, 1976. 724 с. 17. Майоров М. Г. Некоторые особенности расследования государственных преступлений, совершаемых буржуазными националистами // Высшая школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф. Э. Дзержинского / Секретно. Москва: Типография ВШ КГБ при СМ СССР, 1964. 44 с. 18. Документи і матеріали до сучасної ситуації в Українській Національній Раді: [збірник] / [ред. М. Добрянський]. Мюнхен: Б. в., 1969. 112 с. 19. Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали. 1920–1992 / [упоряд. В. Яблонський]. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2012. 840 с. 20. Гришко В. Карби часу: Історія, література, політика, публіцистика: [у 2 т.]. Київ: Смолоскип, 1999. Т. 1. 1999. 868 с. 21. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 172. Без оп. № 17. 22. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. Спр. 376. Т. 7. 23. Оловяников Я. И., Шевчук В. М., Нерушенко В. А., Голушко Н. М., Чернов В. Т. Особенности борьбы советской контрразведки с идеологической диверсией зарубежных буржуазно-националистических организаций и подрывной деятельностью враждебных националистических элементов [учебное пособие] // Высшая краснознаменная школа Комитета государственной безопасности при Совете Министров СССР имени Ф. Э. Дзержинского / Секретно. Москва: Типография редакционно-издательского отдела Высшей Краснознаменной школы КГБ при СМ СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1978. 200 с. 24. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5167. 25. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 195. Без оп. № 1037. 26. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 195. Без оп. № 320. 27. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України. Ф. 22. Оп. 1. Спр. 59.

References

1. Boiko O. D. Chutka yak instrument formuvannia ta korehuvannia kolektyvnoi pamiaty [The rumor as a tool for correcting and collective memory]. *Natsionalna ta istorychna pamiat*, Kyiv, NVTs «Priorityty», 2013, vol. 6, pp. 3–13.
2. Sherkovin Yu. A., Nazaretyan A. P. Sluhi kak sotsialnoe yavlenie i kak orudie psihologicheskoy voynyi [The rumors as a social phenomenon and as an instrument of psychological warfare]. *Psihologicheskii zhurnal*, 1984, vol. 5, #5, pp. 41–51. Available at: <http://psyfactor.org/lib/rumours.htm>.
3. Pobihushchyi-Ren Ye. Mozaika moikh spomyniv [Mosaics of my memories]. Munich; London, 1985, vol. 2. 302 p.
4. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. F. 1, op. 23, spr. 5166.
5. Pihido-Pravoberezhnyi F. «Velyka Vitchyzniana viina». Spohady ta rozdumy ochevydtsia [«The Great Patriotic War». Memories and Reflections witness]. Kyiv, Smolokyp, 2002. 288 p.
6. Nytchenko D. Vid Zinkova do Melbornu. Iz khroniky moho zhyttia [From Zinkov to Melbourne. Chronicle Of My Life]. Melbourne, «Baida», 1990. 407 p.
7. Hamazyuk I. V., Komlev A. A. Razlozhenie zarubezhnykh antisovetskiykh organizatsiy [Disintegration of foreign anti-Soviet organizations]. Moscow, Typography of the Higher KGB under the USSR Council of Ministers, 1962. 30 p.
8. Shulzhenko B. S., Hamazyuk I. V., Danko V. T. Ukrainskie burzhuaznyie natsionalisty [The Ukrainian bourgeois nationalists]. Moscow, Editorial department, 1963. 290 p.
9. Kynytskyi M. Prymusova repatriatsiia radianskykh hromadian do SRSR pislia Druhoi svitovoi viiny (ukrainskyi vektor) [The forced repatriation of Soviet citizens to the Soviet Union after the Second World War (Ukrainian vector)]. Luck, Volyn regional printing, 2007. 248 p.
10. Istoriiia ukrainskoho selianstva [The history of Ukrainian peasantry]. Kyiv, Naukova dumka, 2006, vol. 2. 653 p.
11. Olovyannikov Ya. I., Zolototrubov V. A., Nerushenko V. A., Chernov V. T. Osobennosti borbyi sovetskoy kontrrazvedki s ideologicheskoy diversiey zarubezhnykh burzhuazno-natsionalisticheskikh organizatsiy i podryvnoy deyatelnostyu vrazhdebnykh natsionalisticheskikh elementov [The features of the struggle of Soviet counterintelligence with the ideological diversion of foreign bourgeois nationalist

organizations and subversive activities of hostile nationalist elements]. Moscow, Typography of the editorial and publishing department of the Higher Red Banner School of the KGB under the USSR Council of Ministers. F.E. Dzerzhinsky, 1974. 140 p. 12. Ukrainiska revoliutsiino-demokratychna partiia (URDP-UDRP). Zbirnyk materialiv i dokumentiv [The Ukrainian Revolutionary Democratic Party (URDP-UDRP). Collection of materials and documents]. Chicago; Kyiv, Foundation of Ivan Bagryany, 1997. 856 p. 13. Podobied O. Ivan Bahrianyi: hromadsko-politychna ta kulturotvorcha diialnist [Ivan Bagryany: socio-political and culture-activities]. Kyiv, Nika Center, 2014. 248 p. + 24 p. 14. Bahrianyi I. Borotba proty moskovskoho imperiializmu y Ukrainiska Natsionalna Rada. Dopovid vyholoshena v Anhlii: zapytannia ta vidpovidi [The struggle against imperialism and Moscow Ukrainian National Council. The report delivered in England: Questions and Answers]. Germany, Ukrainski visti, 1954. 135 p. 15. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury ta mystetstva Ukrainy. F. 1186, op. 1, spr. 38. 16. Kedryn I. Zhyttia – podii – liudy. Spomyny i komentari [Life – event – people. Memoirs and comments]. New York, Chervona kalyna, 1976. 724 p. 17. Mayorov M. G. Nekotoryie osobennosti rassledovaniya gosudarstvennykh prestupleniy, sovershaemykh burzhuaiznyimi natsionalistami [Some features of the investigation of state crimes committed by bourgeois nationalists]. Moscow, Typography of the Higher School of the KGB under the USSR Council of Ministers, 1964. 44 p. 18. Dokumenty i materialy do suchasnoi sytuatsii v Ukrainskii Natsionalni Radi [Documents and materials on the current situation in the Ukrainian National Council]. Munich, 1969. 112 p. 19. Ukrainyskiy parlamentaryzm na emihratsii. Derzhavnyi tsentr UNR: dokumenty i materialy. 1920–1992. [Ukrainian parliamentarism in emigration. State Center UPR: documents and materials. 1920–1992]. Kyiv, Olena Teliha Publishing, 2012. 840 p. 20. Hryshko V. Karby chasu: Istorii, literatura, polityka, publitsystyka [Milestones in time: history, literature, politics, journalism]. Kyiv, Smoloskyp, 1999, vol. 1. 868 p. 21. Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 172, bez op., № 17. 22. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. F. 13, spr. 376, т. 7. 23. Olovyannikov Ya. I., Shevchuk V. M., Nerushenko V. A., Golushko N. M., Chernov V. T. Osobennosti borby sovetskoy kontrrazvedki s ideologicheskoy diversiey zarubezhnykh burzhuaizno-natsionalisticheskikh organizatsiy i podryivnoy deyatelnostyu vrazhdebnykh natsionalisticheskikh elementov [The features of the struggle of Soviet counterintelligence with the ideological diversion of foreign bourgeois nationalist organizations and subversive activities of hostile nationalist elements]. Moscow, Typography of the editorial and publishing department of the Higher Red Banner School of the KGB under the USSR Council of Ministers. F.E. Dzerzhinsky, 1978. 200 p. 24. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. F. 1, op. 23, spr. 5167. 25. Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 195, bez op., № 1037. 26. Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. F. 195, bez op., № 320. 27. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv-muzei literatury ta mystetstva Ukrainy. F. 22, op. 1, spr. 59.

Елена Подобед

СЛУХ КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ КОЛЛЕКТИВНОЙ ПАМЯТИ В СРЕДЕ ПЕРЕМЕЩЕННЫХ УКРАИНЦЕВ ПОСЛЕВОЕННОЙ ЗАПАДНОЙ ГЕРМАНИИ

Анализируется слух как инструмент формирования коллективной памяти в среде украинских перемещенных лиц послевоенной Германии. Установлено, что в среде перемещенных украинцев циркулировали спонтанные и сфабрикованные слухи. Определено, что подавляющее большинство слухов распространяли советские спецслужбы. Они ставили целью убедить перемещенных украинцев не реэмигрировать в страны Европы, Америки и Австралии, а возвращаться в СССР. Советским гражданам спецслужбы внушали мысль, что те перемещенные лица, которые не захотели вернуться на родину, являются «предателями». Значительная часть слухов распространялась спецслужбами с целью недопущения консолидации политических сил украинской эмиграции. Кроме того, порождали распространение слухов и отсутствие достаточной официальной информации по вопросам, которые интересовали перемещенных украинцев. Установлено, что спонтанные и сфабрикованные слухи можно считать действенным инструментом, влияющим на формирование и корректировку коллективной памяти украинцев.

Ключевые слова: слух, перемещенные лица, Западная Германия, советские спецслужбы, послевоенный период.

Olena Podobied

THE RUMOR AS A TOOL FOR COLLECTIVE MEMORY AMONG DISPLACED UKRAINIANS POSTWAR WEST GERMANY

The rumor as a tool for collective memory among Ukrainian displaced postwar Germany are analyzed. Found that among the displaced Ukrainians are circulating spontaneous and fabricated rumors. Both kinds of rumors can be considered an effective tool to influence the formation and correction Ukrainian collective memory. Among the sources of rumors should include media, printed materials, speeches of officials and interpersonal communication. The phenomenon of rumors passed from mouth to mouth psychologists explain the lack of information on issues of interest to people and are

important to them. The vast majority of rumors spread Soviet secret services and their agents recruited from among the displaced Ukrainians. They were intended to convince the Ukrainian displaced persons not to return to Europe, America and Australia, and return to the USSR, where they were created for education and careers. In turn, the Soviet secret service navigated citizens believe that those displaced persons who did not want to return home, are «traitors». Agents spread rumors to discredit the «Ukrainian bourgeois nationalists» to the American, British and French occupation authorities, as a result of displaced Ukrainians denied custody occupation authorities. Much of the intelligence agencies spread rumors in order to prevent the consolidation of political forces Ukrainian emigration. In addition, the generated spreading rumors and lack of sufficient official information on issues that interest Ukrainians displaced.

Key words: rumor, displaced persons, West Germany, Soviet special services, postwar period.

УДК 94(438)

Ірина Гнідик

ТЕНДЕНЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СТАНОВЛЕННЯ ГКЦ У США

У статті проаналізовано характерні риси активізації національно-культурної спадщини української еміграції упродовж початкового етапу становлення Греко-Католицької Церкви у США (кінець XIX – початок XX ст.) На основі аналітичного та синтетичного підходів здійснено спробу характеристики основних напрямків збереження та розвитку національно-культурної та релігійно-обрядової ідентичності. Схематично окреслено ключові напрямки національно-культурної діяльності, першими осередками яких були греко-католицькі парафії. Здійснено дослідження української та американської преси, архівних джерел з метою дослідження становлення національної ідентифікації та закріплення у чужому середовищі головних аспектів української культурної спадщини.

Ключові слова: еміграція, ГКЦ, США, культура, національно-культурна спадщина.

Аналіз еміграційних процесів в історичній ретроспективі дає змогу побачити специфіку реалізації власної національної, духовної, культурної ідентичності у чужорідному середовищі. Натомість синтез з перспективи сучасності може реконструювати моделі історичної пам'яті, форми збереження, розвитку та передачі нащадкам національно-культурної спадщини. У процесі адаптації на чужій території національно-культурне «я» проходить кілька ступенів розвитку, презентуючи моделі своєрідного націогенезу поза межами національної території.

Історія української діаспори багатовимірною як у географічному, так і суспільно-політичному, національно-культурному та духовному вимірі. Творення своєрідної «України в мініатюрі» відбувалося на тлі перетину національно-культурних ідентичностей. Цікавим прикладом для ілюстрації подібного процесу є початковий період становлення Греко-Католицької Церкви (далі – ГКЦ) у США (кінець XIX – початок XX ст.). Від початків еміграції до США в останній чверті XIX ст. українці проявили потребу відтворення тих структур націогенезу, які були розвинені на той час на рідних територіях. Оскільки вагому роль у національно-суспільному становленні відігравала ГКЦ, то відповідно і в еміграції українці вже на початку виявили бажання до творення церковних осередків.

Зазначена проблематика ще не має комплексного аналітичного дослідження у науковій літературі. Питання ролі ГКЦ у національно-суспільному розвитку українців постійно привертає увагу українських та закордонних дослідників. Зокрема, різні аспекти процесу розвитку ГКЦ та національно-культурного становлення українських емігрантів у США аналізували Б. Процько, В. Паска, І. Кащак, А. Пекар, В. Юшкевич, В. Важеський, М. Куропась, К. Королевський (справжнє ім'я – Жан Франсуа Жозеф Шарон), П.-Р. Магочі, А. Шіпман, Дж. Бреді, М. Санфіліппо [1–17] тощо. Однак, з огляду на різні історіографічно-хронологічні підходи до її висвітлення, існує потреба аналізу на основі новітнього методологічного інструментарію та міждисциплінарного підходу, що дасть змогу науково моделювати процес становлення, збереження, розвитку та актуалізації національно-культурної спадщини української еміграції.

Метою цієї статті є висвітлити основні тенденції цього процесу.

Українська еміграція до США наприкінці XIX – початку XX ст. представлена здебільшого вихідцями із Закарпаття та Східної Галичини. У історіографії їх ідентифікують як «русинів-католиків», «емігрантів східного церковного обряду» та поділяють на дві групи: українців (галичани) і так званих карпато-русинів (закарпатці) [2, р. 351; 14, р. 15, 32]. Їх відрізняв різний рівень